

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 10, Temmuz/July 2023, ss. 523-536.

Geliş Tarihi–Received Date: 13.02.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 20.03.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

EMİR ÇOBAN'IN EBÛ SA'İD BAHÂDIR HAN ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK DÖNEMİNİN SONA ERİŞ SÜRECİ

 10.53718/gttad.1250639

 FİRDEVS ÖZEN*

ÖZ

İlhanlı Devleti'nin son döneminin en önemli figürlerinden birisi olan Emîr Çoban, Moğolların Suldus boyuna mensuptur. Gazan ve Ölceytü Han devirlerinde askerî görevlerdeki başarılarıyla adı geçen İlhanlar'ın güvenini kazanmıştır. Ölceytü'nün ölümünün ardından yerine oğlu Ebû Sa'îd'in geçmesi, Emîr Çoban'ın kariyerinde bir dönüm noktası olmuş; yeni İlhan tarafından Ölceytü devrindeki emîrü'l-ümerâ mevki onaylanan Çoban, idam edildiği 1327 yılına kadar yaklaşık on yıl devletin dizginlerini elinde tutmayı başarmıştır. Çoban, ilk olarak 1318'de Altın Orda Hanı Özbek'i Kafkaslar'da ağır bir yenilgiye uğrattı. 1319'da İlhanlı Devleti'ni ciddi şekilde sarsan iç isyanı bastıran Çoban ve ailesi ülkede tek hâkim güç duruma geldi. Aynı yıl hükümdarın kız kardeşi Satı Bik ile evlenerek İlhanlı Devleti üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırdı. Oğlu Temürtaş'ın 1322-1323'de Anadolu'da isyan etmesi üzerine Anadolu'ya gelerek onu itaat altına aldı; sonrasında İlhan'ın huzuruna çıkartılan Temürtaş tekrar Anadolu valisi tayin edildi. 1324'te vefat eden vezir Tâcüddîn 'Alîşâh'ın makamına Rüknüddîn Sâyin'in tayin edilmesi ile Çoban'ın gücü en üst noktaya erişti. İlhanlı vilayetleri Çoban ve aile üyeleri arasında paylaşıldı. Çoban, 1325'te Özbek Han'ın Kuzey Azerbâycân'a gerçekleştirdiği saldırıyı etkisiz hale getirdi ve Altın Orda Devleti'ne büyük bir darbe indirdi. Buna karşın ülkeyi bağımsız bir şekilde yönetmek isteyen genç İlhan, Çoban'ın baskısı altında yaşamaktan rahatsızlık duymaktaydı. Zamanla Çoban'a karşı davranışlarında değişiklikler gözlenmeye başladı. Bunda Çoban'ın kızı Bağdâd Hatun'a duyduğu aşkın da payı vardı. Bağdâd Hatun, Ebû Sa'îd'in kuzeni Emîr Şeyh Hasan-ı Celayirî ile evliydi ve Emîr Çoban ikisinin bir araya gelmesi önündeki en büyük engeldi. Artık çocuk olmayan ve Çobanlılar'a karşı harekete geçme vaktinin geldiğine inanan Ebû Sa'îd, Çoban Horâsân'da iken onun Sultâniyye'de görevli oğlu Dîmaşk Hoca'yı Ölceytü Han'ın hanımı ile gizlice görüştüğü bahanesini ileri sürerek idam ettirdi. Ebû Sa'îd'in bundan sonraki asıl hedefi, Emîr Çoban'dı. Hazırlıklarını tamamlayarak harekete geçti. Oğlunun ölümünü öğrenen Çoban ise ilk aşamada İlhan'a karşı koyma düşüncesindeydi. Daha sonra devrin önemli ulemalarından biri aracılığıyla İlhan ile anlaşmaya çalıştı. Arabuluculuk girişimlerinin başarısız olması üzerine asker sayısının çok olmasına güvenerek ilerleyişine devam etti. İki ordu birbirine yaklaştığı sırada Çoban'ın ordusundaki önemli emirlerin bir kısmı kendilerine ait olan ordu ile Çoban'dan ayrıldılar. Bu birliklerin İlhan'ın safına geçmesi ile güç durumunda kalan Çoban'ı bundan sonra oldukça zorlu bir hayat bekliyordu. Sığınabileceği bir yer arayışına girdi. Aklına geçmişte himaye ettiği, İlhan'a tâbi Herât Meliki Gıyâsüddîn Kert geldi. Emîr Çoban, oldukça iyi kabul gördüğü Gıyâsüddîn Kert tarafından İlhan'dan gelen emir gereğince 1327 yılında idam edildi. Çoban'ın oğulları da kısa süre içinde yakalanıp babalarıyla aynı sonu paylaştılar. Böylece Ebû Sa'îd döneminde birçok başarıya imza atan ve devleti ayakta tutan Emîr Çoban'ın hâkimiyet devri sona erdi.

Bu çalışmada ölümüyle İlhanlı Devleti'nin dağılımını hızlandıran Emîr Çoban'ın, son İlhan Ebû Sa'îd'in tahta çıkmasıyla başlayan yönetimdeki etkinliğinin sona eriş süreci ana kaynaklara dayanarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emîr Çoban, Ebû Sa'îd Bahâdir Han, Emîr Dîmaşk Hoca, Bağdâd Hatun, Melik Gıyâsüddîn Kert.

*Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya/TÜRKİYE, E-Posta: firdevs.ozen@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1323-4685.

EMİR ÇOBAN'IN EBÛ SA'İD BAHÂDIR HAN ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK DÖNEMİNİN SONA ERİŞ SÜRECİ

THE PROCESS OF ENDING THE SOVEREIGNTY PERIOD OF AMİR CHUPAN OVER ABÛ SA'İD BAHÂDUR KHAN

ABSTRACT

Amir Chupan, one of the most important figures of the last period of the Ilkhanid State, is a member of the Mongols Suldus clan. After Öljeitü's death, his son Abū Sa'īd succeeded him, which was a turning point in Amir Chupan's career. Amir Chupan, who was approved by the new Ilkhan as amīru'l-omarā in the Öljeitü era, managed to rule the state for about ten years until his execution in 1327. Chupan, first inflicted a heavy defeat on the Khan of the Golden Horde, Uzbek, in the Caucasus in 1318. Chupan and his family, who suppressed the internal revolt that seriously shook the Ilkhanid State in 1319, became the sole dominant power in the country. In the same year, he married ruler's sister, Sati Bik, and consolidated his sovereignty over the Ilkhanid State. Upon his son Temurtash's revolt in Anatolia in 1322-1323, he came to Anatolia and subdued him; afterwards, Temurtash, who was brought before Ilkhan, was appointed as the governor of Anatolia again. The power of Chupan reached its peak with the appointment of Rukn al-Dīn Sā'in to the office of the vizier Tāj al-Dīn 'Alīshah, who died in 1324. Ilkhanid provinces were shared between Chupan and his family members. Chupan neutralized the attack of Uzbek Khan on Northern Azerbaijan in 1325 and dealt a great blow to the Golden Horde State. On the other hand, young Ilkhan, who wanted to rule the country independently, was uncomfortable living under Chupan's domination. Over time, changes in his behavior towards Chupan began to be observed. His love for the Chupan's daughter, Baghdād Khatun, also played a role in the changes in behaviour. Baghdād Khatun was married to Amīr Shaikh Hasan-i Jalayirī, Abū Sa'īd's cousin, and Amīr Chupan was the biggest obstacle for the two of them to come together. Abū Sa'īd, who is no longer a child and believes that it is time to act against Chupan; while in Khorasan, Chupan had his son, Demasq Kvāca, who was in charge of Sultāniyye, executed using the excuse that he had secretly met with the wife of Öljeitü Khan. The next target of Abū Sa'īd was Amīr Chupan. After completing his preparations, he took action. Chupan, who learned of his son's death, was thinking of resisting Ilkhan at the first stage. Later, he tried to come to terms with Ilkhan through one of the important scholars of the period. After mediation attempts were unsuccessful, he continued his advance, trusting that he had a lot of soldiers. As the two armies approached each other, some of the important amīrs in Chupan's army left Chupan with the army that belonged to them. Chupan, who was in a difficult situation after these troops took the side of Ilkhan, was waiting for a very difficult life from now on. He looked for a place to take shelter. Herāt's Malik Ghiyāth al-Dīn Kart, whom he had patronized in the past, and who was subject to İlhan, came to his mind. Amīr Chupan was executed in 1327 by Ghiyāth al-Dīn Kart, whom he was well hosted, in accordance with the order from Ilkhan. Chupan's sons were also caught in a short time and shared the same fate with their father. Thus, the reign of Amīr Chupan, who achieved many successes and kept the state alive during the reign of Abū Sa'īd, came to an end.

In this study, the process of the end of the influence of Amīr Chupan, who accelerated the disintegration of the Ilkhanid State with his death, started with last Ilkhanid ruler Abū Sa'īd's accession to the throne, was examined in detail, based on the main sources.

Keywords: Amīr Chupan, Abū Sa'īd Bahādur Khan, Amīr Demasq Kvāca, Baghdād Khatun, Malik Ghiyāth al-Dīn Kart.

GİRİŞ

Emir Çoban, Moğollar'ın önemli kabilelerinden biri olan ve Hülegü ile birlikte Yakın Doğu'ya gelerek İlhanlı Devleti'nin kuruluşunda büyük hizmetlerde bulunan Suldus¹ kabilesindendi. Argun Han zamanında sivrilmeye başlayan Çoban, Gazan Han döneminde başta Sülemiş isyanını bastırmak olmak üzere Anadolu'daki askerî başarıları ve Memlûklar'la yapılan savaşlardaki yararlılıkları ile adından söz ettirdi.² Ölceytü Han devrinde en önemli askerî komutanlık olan *emīrū'l-ümerā* (beylerbeyi) mevkine tayin edildi. Ölceytü'nün Gilân seferine katıldıktan sonra Anadolu'daki Türkmenler'i itaat altına alma görevini başarıyla yerine getirdi. Cesur, yetenekli ve tecrübeli bir komutandı. Ölceytü Han, ona ayrı bir değer veriyor ve çok güveniyordu. Öyle ki kızı

¹ Onon Irmağı kıyılarında ve Hingan Dağları'nın güney ve güneydoğusunda yaşayan Sulduslar, hem Cengiz Han'a hem de haleflerine sadakatle hizmet etmişler ve Hülegü'nün Batı seferiyle Yakın Doğu'ya gelmişlerdir. İlhanlı Devleti'nde Celayirli'lerle birlikte en etkin kabile Sulduslar'dı. İlhanlı ordusunun sağ kanadının büyük kısmını da Sulduslar oluşturuyordu. Suncak Noyan, kardeşi Tudaun, Tudaun'un oğlu Melik ve Melik'in oğlu Emir Çoban, bu kabileye mensup olup elde ettikleri başarılarla isimlerinden söz ettirmişlerdir. Emir Çoban'la birlikte "Çobanlılar" olarak anılan Sulduslar, Çoban'ın ölümüyle iktidardan uzaklaştırılmalarına rağmen Ebū Sa'īd'in 736/1335 yılında ölümüyle başlayan yıkılış sürecinde Çoban'ın torunları Emir Şeyh Hasan (Emir Şeyh Hasan-ı Çobanî veya Emir Şeyh Küçük Hasan) ve kardeşi Melik Eşref liderliğinde İlhanlı Devleti'nin varisi olma iddiasıyla Celayirli'lerle kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir. Firdevs Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*, Berikan Yayınları, Ankara 2022, s. 119-120.

² Reşidüddin Fazlullāh b. 'İmādüddeve Ebū'l-Hayr, *Tārīh-i Mübārek-i Gāzānī Dāstān-i Gāzān Hān*, Neşr. Karl Jahn, London 1940, s. 121 vd.; Yahyā b. 'Abdullatif el-Hüseyni el-Kazvini, *Kitāb-ı Lübbü't-Tevārīh*, haz. Seyyid Celālüddin Tahrānī, Neşriyat-ı Müessesesi-yi Hāver, Tahrān 1314, s. 152; Osman Gazi Özgüdenli, *Gāzān Han ve Reformları (1295-1304) Moğol İnanında Gelenek ve Değişim*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 134 vd.

Dulandı Hatun'u Çoban'la evlendirerek onu hanedana damat (*küregen*) yaptığı gibi ölüm döşeginde iken oğlu ve halefi Ebû Sa'îd'i de ona emanet etmişti.³

Son İlhan Ebû Sa'îd, babası Ölceytü Han'ın 716/1316'daki ölümünün ardından 717/1317 yılında payitaht Sultâniyye'de tahta çıktığında henüz on iki yaşında bir çocuktur. Yapılan görevlendirme ile Emîr Çoban'ın emîrî'l-ümerâ konumu Ölceytü'nün vasiyetine uyularak yeni hükümdar tarafından tasdik edildi. Ebû Sa'îd'in atabeki Emîr Sevinç'in 717/1318 yılında vefat etmesi ile en büyük rakibinden kurtulan Çoban, böylece askerî konular dışında devlet işlerinde de sözü geçen tek kişi oldu.⁴ Çoban, 728/1327 yılındaki ölümüne kadar yaklaşık on yıl İlhanlı Devleti'nin tek hâkimi olacaktır.

Emîr Çoban, devlet yönetimini eline aldıktan sonra önemli görevlerde rol oynamaya başladı. Ebû Sa'îd'in iktidarının ilk yıllarında Derbend'i geçerek Kür Nehri kıyısına gelen Altın Orda hükümdarı Özbek Han'ın ordusunu yenilgiye uğrattı (718/1318). Savaş sonrasında, daha önce Derbend civarına gönderilen, ancak düşmanın yaklaştığını öğrenince mücadele etmeyip kaçan emîrler Çoban tarafından azledildiler. Çoban bunların bazısını öldürttü, bir kısmını ise *Cengiz Han Yasası*'na göre değnek ile dövdürttü.⁵

Emîr Çoban'ın azlettiği ve kötü muameleye maruz kalan kıdemli emîrlerden bazıları ona düşman oldular. Başını Kere'it kabilesine mensup Emîr Kurmuşu ve Emîr İrincin'in çektiği muhalif emîrlerin çıkardığı ve İlhanlı Devleti'ni temelinden sarsan iç isyan, Emîr Çoban tarafından başarılı şekilde bastırıldı (719/1319). Sonuç, Emîr Çoban ve Çobanlılar açısından çok kazançlı oldu. Çoban, özellikle ülkenin farklı noktalarına atadığı oğulları aracılığı ile gücünü ve nüfuzunu iyice artırdı. Emîr Hasan'ı Horâsân'a, Emîr Temürtaş'ı halihazırda görev

³ Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muhammed el-Kâşânî, *Târih-i Ülcâyâtü*, Neşr. Mehîm Hamblî, İntişârât-ı 'İlmî ve Ferhengî, Tahrân 1384, s. 73 vd.; Ebû'l-Fazl Nebe'î, *Çûpâniyân, der Târih-i İlhanîyân yâ Târih-i Âli Çupân*, y.y., Tahrân 1352, s. 164-165; Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004, s. 109. Emîr Çoban tarafından 721/1321 ve 726/1326 yılında yayımlanan iki Farsça kararname, İran İslâm Cumhuriyeti'nin Ulusal Kütüphanesi ve Arşivi'nde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. 'İmâd al-Dîn Şayh al-Hukamâ'î, "Study on a Decree of Amîr Çoban of 726 AH/1326 CE", *Orient*, C. 50, 2015, s. 10-24; Yasuhiro Yokkaichi, "Four Seals in 'Phags-pa and Arabic Scripts on Amîr Çoban's Decree of 726 AH/1326 CE", *Orient*, C. 50, 2015, s. 25-33; Dai Matsui, "Six Seals on the Verso of Çoban's Decree of 726 AH/1326 CE", *Orient*, C. 50, 2015, s. 35-39.

⁴ 'Abdulmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, Pijûheşgâh-ı 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâlâât-ı Ferhengî, Tahrân 1383, s. 341; Fahrüddîn Dâvûd Benâketî, *Ravzatü Uli'l-Elbâb fî Marîfeti't-Tevârih ve'l-Ensâb (Târih-i Benâketî)*, haz. Ca'fer Şe'âr, İntişârât-ı Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahrân 1378, s. 478; Kâşânî, *age*, s. 222; Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni, *Târih-i Güzide*, Neşr. 'Abdülhüseyn Nevâ'î, Çâphâne-yi Firdevsî, İran 1339, s. 611-612/Türkçe çev. Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 495-496; Şihâbüddîn 'Abdullâh b. Lütfullâh b. 'Abdürreşîd el-Hâfî Hâfîz-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, Neşr. Hânâbâ Beyânî, Çâphâne-yi 'İlmî, Tahrân 1317, s. 71-73; Abû Bakr al-Qutbî al-Aharî, *Ta'rîkh-i Shaikh Uwais*, Neşr. ve İngilizce Terc. J. B. Van Loon, Lahey 1954, s. 51; Muhammed b. 'Alî b. Muhammed-i Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, Tahkîk: Mîr Hâşim Muhaddis, Müessesesi-yi İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1376, s. 280; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, C. V, Tashîh ve Tahşîye: Cemşîd Kiyânfer, İntişârât-ı Esâtîr, Tahrân 1380, s. 4325-4326; Gıyâsüddîn Hümmâiddîn Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, C. III, İntişârât-ı Kitâbhâne-yi Hayyâm, Tahrân 1333, s. 198; Kemâlüddîn 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn Mecma'-ı Bahreyn*, C. II, Neşr. 'Abdülhüseyn Nevâ'î, Müessesesi-yi Mutâlâ'at ve Tahkîkât-ı Ferhengî, Pejûheşgâh, Tahrân 1372, s. 57-60; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, C. II, Neşr. Seyyid Muhsin Nâcî Nasr Âbâdî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahrân 1386, s. 894; Mu'înüddîn-i Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'îni*, Neşr. Pervîn İstâhrî, Tahrân 1383, s. 125; Şerefüddîn 'Alî Yezdî, *Zafernâme*, C. I, Neşr. Seyyid Sa'îd Mîr Muhammed Sâdik-'Abdülhüseyn Nevâ'î, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahrân 1387, s. 191; Yahyâ Kazvîni, *age*, s. 146; Hâfîz Hüseyin Kerbelâ'î-yi Tebrîzî, *Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cinân*, C. II, Neşr. Ca'fer Sultân el-Kurrâ'î, Tebrîz 1383, s. 334; 'Abdullâh b. Fethullâh el-Bağdâdî (el-Ma'rûf bi'l-Gıyâsî), *Târihü'd-Düveli'l-İslâmiyye fî Ş-Şark*, Dirâse ve Tahkîk: el-Üstâd Târik Nâfî el-Hamdânî, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût 2010, s. 59; İbn Haldûn, *Târih-i İbn-i Haldûn*, C. IV, Farsça çev. 'Abdulmuhammed Âyetî, Müessesesi-yi Mutâlâ'at-ı ve Tahkîkât-ı Ferhengî, Tahrân 1368, s. 789; Şihâbeddin b. Fazlullâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. ve notlar: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2014, s. 424; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. I, çev., inceleme ve notlar: A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2004, s. 118; Şîrin Beyânî, *Dîn u Devlet der İrân-ı 'Ahd-ı Moğûl*, C. II, Tahrân 1371, s. 502; a. mlf., *Moğûlân ve Hükümet-i İlhanî der İrân*, Tahrân 1388, s. 248; 'Abbâs İkbâl Âştiyânî, *Târih-i Moğûl*, Mü'essesesi-yi İntişârât-ı Nigâh, Tahrân 1389, s. 336; Nebe'î, *age*, s. 125; Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, C. III, Cambridge the University Press, Cambridge 1956; s. 51; Peter Jackson, "Abû Sa'îd", *Encyclopaedia Iranica*, C. I, Leiden 1983, s. 374; Charles Melville and Abbas Zaryab, "Chobanids", *Encyclopaedia Iranica*, C. V, Leiden 1992, s. 497; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, C. I, Ankara 1970, s. 82-83; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 279-280; Bertold Spuler, *İrân Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 132; Sheila S. Blair, "The Coins of the Later Ilkhanids: A Typological Analysis", *The Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 26, 1983, s. 299; David Morgan, *The Mongols*, Blackwell Pub., Oxford 1986, s. 171; Timothy May, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 358.

⁵ Âyetî, *age*, s. 348-350; Hâfîz-ı Ebrû, *age*, s. 84-86; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, C. V, s. 4333-4335; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 205; Aharî, *age*, s. 52; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 614/Türkçe çev., s. 498; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 64-66; İbn Haldûn, *Târih-i İbn-i Haldûn*, C. IV, s. 790; Henry H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, Part III, The Mongols of Persia, Ch'eng Wen Publishing Company, Taipei 1970, s. 590; Âştiyânî, *age*, s. 341-342; Nebe'î, *age*, s. 132-134; John Andrew Boyle, "Dynastic and Political History Of The Il-Khâns", *The Cambridge History Of Iran*, The Saljuq and Mongol Periods, Ed. J. A. Boyle, C. V, Cambridge at the University Press, Cambridge, 1968, s. 408; Jackson, *agm*, s. 374-375; Mustafa Kafalı, *Ak-Orda Hânedânı Devrinde Altın-Orda Hanlığı (1227-1360)*, Habilitasyon Tezi, İstanbul 1972, s. 48; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Anadolu Türk Tarihinde Üç Mühim Sıma", *TTEM*, S. 1/5 İstanbul 1930-31, s. 67-68; Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi - Güney Kafkasya 1220-1346* -, Kitabevi, İstanbul 2015, s. 173-174; Özalp Gökbilgin, "1313-1357 Yılları Arasında Altınordu Devleti", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 4 (Ayrı Baskı), Erzurum 1972, s. 15-16; İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknûs Yayınları, İstanbul 2003, s. 91-93; May, *age*, s. 358-359.

EMİR ÇOBAN'IN EBÛ SA'İD BAHÂDIR HAN ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK DÖNEMİNİN SONA ERİŞ SÜRECİ

yaptığı Anadolu'ya atadı. Emîr Dımaşk Hoca'dan ise Sultâniyye'de yararlanmayı düşünerek tüm devlet işlerini onun yetkisine bıraktı. Böylece devlet fiilen Çobanlılar'ın egemenliğine geçti.⁶

Emîr Çoban, 707/1307-1308 yılında evlendiği Dulandı Hatun'un vefat etmesi üzerine Ebû Sa'îd'den, diğer kız kardeşi Satı Bik'i istedi. Bu teklife olumlu yaklaşan İlhan, kız kardeşini Çoban'a verdi. Emîr Çoban ve Satı Bik'in düğünleri kısa sürede yapıldı (719/1319). Bu evlilik bağıyla Emîr Çoban, İlhanlı Devleti üzerindeki meşruiyetini güçlendirdi.⁷

Anadolu Umumi Valisi Emîr Temürtaş'ın 722/1322-1323 yılında bağımsızlığını duyurması ve kendisini Âhir Zaman Mehdîsi ilan etmesi üzerine Emîr Çoban, İlhan ile bir görüşme gerçekleştirdi. Ondan oğlunu itaat altına almak için sefer izni aldıktan sonra mevsim şartlarının ağırlığına ve nikris nedeniyle hasta olmasına rağmen, Anadolu'ya hareket etti (724/1324). Emîr Çoban, Temürtaş'ı yakalayıp zincire vurdu. Ardından karışıklık çıkararak emirleri öldürüp oğlunu İlhan'ın huzuruna çıkardı. Ebû Sa'îd, Temürtaş'ı bağışlama yolunu seçti. Çeşitli lütuf ve ihسانlarda bulunarak onu eski görevine tekrar atadı.⁸

Rakibi Reşîdüddîn Fazlullâh'ın 718/1318 yılındaki idamından sonra devlet yönetiminde tek vezir kalan ve bir süredir hasta olan vezir Tâcüddîn 'Alîşâh, 724/1324 yılında, Ucan'da vefat etti. İlhanlı tarihinde eceliyle ölen ilk ve tek vezir olan Tâcüddîn 'Alîşâh'ın ardından vezirlik görevi, eskiden Emîr Çoban'ın nâibi olan Rüknüddîn Sâyin lakaplı Melik Nusretüddîn 'Âdil'e tevcih edildi. Rüknüddîn Sâyin'in vezirliği döneminde Emîr Çoban'ın etkinliği en üst noktaya ulaştı. İlhanlı vilayetleri Çoban ve aile üyeleri arasında paylaşıldı. Çoban'ın oğullarından Temürtaş, zaten Anadolu Umumi Valisiydi. Mahmûd, Gürcistan; Hasan, Emîr Hüseyin'in 722/1322'deki ölümünün ardından Horâsân; Dımaşk Hoca ise Azerbâycân, Irâk-ı 'Arab ve Irâk-ı 'Acem üzerinde egemenlik kurmuştu. Dımaşk Hoca ayrıca Rüknüddîn Sâyin'in vezirlik yetkisini de kullanıyordu. Emîr Hasan'ın oğlu Taliş ise Fârs ve Kirmân'a hâkimdi.⁹

Özbek Han, 725/1325 yılında İlhanlı Devleti'ndeki iç sorunlardan yararlanarak Kuzey Azerbâycân'a bir saldırı gerçekleştirdi. Emîr Çoban gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra karşı harekâtla Altın Orda ordusunu geri püskürttü. Gürcistan üzerinden Derbend'e girdi. Daha sonra savaşı Altın Orda topraklarına taşıyarak Terek Nehri kıyısına yöneldi. İlhanlı askerleri bölge halkına saldırıp çok sayıda kişiyi öldürdüler, kalanları da esir

⁶ Şihâbüddîn Ahmed b. 'Abdulvahhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, C. XXXV, Tahkik: el-Üstâz İbrâhîm Şemsüddîn, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2004, s. 231-233; Âyetî, *age*, s. 352-353; Hâfız-ı Ebrû, *age*, s. 100-104; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4344-4347; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 206-207; Aharî, *age*, s. 52-53; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 615/Türkçe çev., s. 498-499; Şebânkâre'î, *age*, s. 275-278; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 74-78; Yezdî, *Zafernâme*, C. I, s. 191; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasihî*, C. II, s. 896; Kâdî Ahmed Gaffârî-yi Kazvîni, *Târih-i Cihân Arâ*, Kitâb Furûşî Hâfız, Tahrân 1338, s. 214; Tebrîzî, *Ravzatu'l-Cinân*, C. II, s. 334; İbn Haldûn, *Târih-i İbn-i Haldûn*, C. IV, s. 790; Bağdâdî, *age*, s. 61-62; Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 257-259; Âştiyânî, *age*, s. 343; Nebe'î, *age*, s. 137-143; Browne, *A Literary History of Persia*, C. III, s. 52-53; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 594-595; Boyle, *age*, s. 409; Spuler, *age*, s. 136; Yuvalı, *age*, s. 281-282; Sümer, "Anadolu'da", s. 84-85; Jackson, *age*, s. 375; Charles Melville, "Cobân", *Encyclopaedia Iranica*, C. V, Leiden 1992, s. 876; a. mlf., "Abû Sa'îd and the Revolt", s. 106-110; Melville and Zaryab, *age*, s. 497; Uzunçarşılı, "Anadolu Türk Tarihinde", s. 70-72; Subaşı, *age*, s. 174-175.

⁷ Âyetî, *age*, s. 321; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 615/Türkçe çev., s. 499; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasihî*, C. II, s. 896; Âştiyânî, *age*, s. 344; Nebe'î, *age*, s. 143; Melville, "Cobân", s. 876; a. mlf., "Abû Sa'îd and the Revolt", s. 113; Melville and Zaryab, *age*, s. 498; Hend Gilli-Elewy, "On Women, Power, and Politics During the Last Phase of the Ilkhanate", *Arabica*, S. 59, 2012, s. 173; R. M. Savory, "Cübânids", *Encyclopaedia of Islam*, C. II, Leiden 1991, s. 68; Uzunçarşılı, "Anadolu Türk Tarihinde", s. 72; Spuler, *age*, s. 274-275; Subaşı, *age*, s. 175-176. Mîrhând, Hândmîr ve Semerkandî bu evliliğin tarihini 721/1321 yılı olarak verirler. Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4355; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 207; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 86.

⁸ Salâhüddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *A'yânü'l-Asr ve A'yânü'n-Nasr*, C. II, Tahkik: 'Alî Ebû Zeyd vd., el-Matba'atü'l-Evlâ, Dımaşk 1998, s. 112; el-Melikü'l-Mü'eyyed 'İmâdüddîn İsmâ'il Ebu'l-Fidâ, *Kitâbü'l-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer*, C. IV, Tahkik: Seyyid Muhammed 'Abdullatîf el-Hafîz vd., Matba'atü'l-Hüsniyye el-Mısıriyye, t.y. y.y., s. 92; Hâfız-ı Ebrû, *age*, s. 114-115; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4356-4357; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 207; Aharî, *age*, s. 53; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 615-616/Türkçe çev., s. 499; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 87-88; Ömerî, *age*, s. 155; Kâdî Ahmed Gaffârî, *age*, s. 217; Beyânî, *Din u Devlet*, C. II, s. 509; a. mlf., *Moğûlân*, s. 354-355; Nebe'î, *age*, s. 201 vd.; Spuler, *age*, s. 136-137; Osman Turan, *Seçüklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2005, 661-662; Sümer, "Anadolu'da", s. 86-87; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldo ve Demirtaş", *Belleten*, S. 31/124, Ankara 1967, s. 624-628; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 601-602; Boyle, *age*, s. 409; Jackson, *age*, s. 375; Melville, "Cobân", s. 876; Blair, *age*, s. 311; Yuvalı, *age*, s. 284-285; Kemal Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hakimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Isparta 1995, s. 187-188.

⁹ Hâfız-ı Ebrû, *age*, s. 115-116; Aharî, *age*, s. 54; Şebânkâre'î, *age*, s. 279; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 616/Türkçe çev., s. 499; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 208-209; a. mlf., *Düstürü'l-Vüzerâ*, s. 322-324; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4359-4360; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 90-91; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasihî*, C. II, s. 903-904; Âştiyânî, *age*, s. 340, 345; Beyânî, *Din u Devlet*, C. II, s. 507-508; a. mlf., *Moğûlân*, s. 251-252; Nebe'î, *age*, s. 144-145; Ma'denken, *age*, s. 35; Spuler, *age*, s. 138; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 604-605; Boyle, *age*, s. 375; Browne, *A Literary History of Persia*, C. III, s. 54, 71; Blair, *age*, s. 309; Ankhbayar Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2016, s. 254-260.

ettiler. Derbend'den Errân vilayetine geldiler ve yine her yere zarar verip yağmaladılar. Emîr Çoban başarıya ulaşan seferden yüklü miktarda ganimet ve esirle geri döndü.¹⁰

Emîr Çoban'ın elde ettiği tüm başarılarla rağmen, artık yetişkin bir birey olan Ebû Sa'îd göstermelik hükümdar pozisyonundan huzursuzdu. Tek arzusu bir an önce Emîr Çoban'ın baskısından kurtularak bağımsız hareket edebilmektir.

1. Emîr Çoban ile Ebû Sa'îd'in Arasının Bozulması

Ebû Sa'îd devrinin ilk on yılında İlhanlı Devleti'nde tek otorite konumunda olan Emîr Çoban ile İlhan'ın arasının bozulmasının görünen en önemli sebebi, Emîr Çoban'ın güzel kızı Bağdâd Hatun'du. Çoban, 723/1323 yılında kızını aynı zamanda İlhan'ın halasının oğlu olan Emîr Şeyh Hasan ile evlendirmişti. Şeyh Hasan, Celayir boyundan Emîr Hüseyin'in oğluydu. Artık yirmi yaşına gelen İlhan, 725/1325 yılında Bağdâd Hatun'a ilgi duymaya başladı ve zaman geçtikçe ona büyük bir aşkla bağlandı. Ebû Sa'îd, Cengiz Han Yasası'ndaki, Han'ın beğendiği bir hatunu kocasının boşaması gerektiği şeklindeki hükme dayanarak Çoban'ın yanına kızını istemek üzere yakınlarından birini gönderdi. Çoban, halis bir Müslüman olarak dinî açıdan doğru olmayan bu teklif karşısında büyük şaşkınlık yaşadı.¹¹ İlhan'a bunu kabul edemeyeceğini bildirdi. Emîr Çoban ile İlhan arasında yaşanan bu olay, Emîr Çoban ve Çobanlı ailesinin kötü sonunu hazırladı ve ileride yaşanacak iç karışıklıkların fitilini ateşledi. Aslında Ebû Sa'îd'in bu teklifi Çoban'ın ülkede tek hâkim olmakla birlikte gerçekte Ebû Sa'îd'in bir tebaası olduğu gerçeğini de gün yüzüne çıkarmıştı.¹² Devlet içindeki Çoban karşıtı emirler uzun süredir bu anı bekliyorlardı. Hemen İlhan'ı Çoban'a karşı kışkırtmaya başladılar. Ebû Sa'îd, Çoban'ın cevabının olumsuz olmasına çok üzüldü. Yaz sonunda Ucan yaylağında meydana gelen bu olaydan sonra Emîr Çoban, İlhan'ın yanına gitti. Bir daha böyle bir durumla karşılaşmak istemediğinden ona kışlak zamanının geldiğini ve bunun için en uygun yerin Bağdâd olduğunu söyledi. Ardından birlikte Bağdâd'a hareket ettiler. Emîr Çoban, kızı ile Ebû Sa'îd'i birbirinden uzak tutarak onun kızına duyduğu aşkın azalacağını düşünüyordu. Dolayısıyla kızı Bağdâd Hatun ile kocası Emîr Şeyh Hasan'ı Karabağ tarafına gönderdi. Fakat Emîr Çoban'ın bu ön görüşü gerçekleşmedi. Bağdâd'a varan İlhan'ın Bağdâd Hatun'a duyduğu aşk daha da arttı. Artık neredeyse otağından hiç dışarı çıkmıyor ve herkesi de huzuruna kabul etmiyordu. Ebû Sa'îd, Emîr Çoban otağına geldiği bir zaman ona oğlu Dımaşk Hoca hakkındaki şikâyetlerden bahsetti. Onu huzurundan götürmesini, diğer oğullarından Cilav Han veya Mahmûd'un yanında kalmasını söyledi. Çoban, İlhan'ın otağından dışarı çıktığında çok düşünceliydi. Dımaşk Hoca'yı yanına çağırarak şikâyete neden olan davranışları konusunda onu uyardı. İlhan'ın güvenini tekrar kazanması gerektiğini ifade etti. Dımaşk Hoca, zaten görevlerini en iyi şekilde yaptığını, buna karşın İlhan'ın kendisine eskisi gibi davranmadığını, durumun vezir Rüküddîn Sâyin'den kaynaklandığını bildirdi. Dımaşk Hoca bu konuda haklıydı. Çünkü vezir Sâyin, İlhan'ın yanına her gidişinde Çoban ve oğullarını kötüler tarzda konuşuyor, onların ülkedeki tüm gelirler üzerinde büyük yetkiye sahip olduklarını, emir ve vezirlerin etkisiz olduğunu ve Çobanlılar'ın hiçbir şeyden korkmadıklarından bahsediyordu. Emîr Çoban da İlhan'ın, Sâyin'in kendisi ve ailesi hakkındaki olumsuz söylemlerinden etkilendiği için mizacının değiştiğini fark etmişti. Yapılacak en mantıklı şey, Dımaşk Hoca'nın birkaç gün İlhan'ın yanından uzaklaşması, kendisinin de vezir Sâyin'i yanına alarak uzun bir sefere çıkmasıydı.¹³

2. Emîr Çoban'ın Horâsân'a Gitmesi

Emîr Çoban, bahar geldiğinde Ebû Sa'îd'den Horâsân'a gitmek için izin istedi. Uzak bir vilayete gitmesi kendisi için daha iyi olacaktı. İlhan'a, Horâsân şehirlerinde askerî boşluk olduğu ve Çağataylı şehzadelerin bundan haberleri olması halinde bölgeyi kolaylıkla ele geçirebilecekleri şeklinde geçerli sebepler öne sürdü. Ebû Sa'îd'den izin almayı başaran Çoban, vezir Sâyin'le birlikte Bağdâd'dan Horâsân'a doğru yola koyuldu. Asıl amacı, uygun durumda Sâyin'i öldürmek ve aleyhinde hareket edebilecek emirleri yanında tutmaktı. Emîr Çoban, Horâsân'a hareket etmeden önce devletin önemli işlerini oğlu Dımaşk Hoca'ya bıraktı. Emirlerden Öğrünç, Mahmûd İsen Kutluğ, Muhammed Bik, İlhan'ın dayısı Muhammed Çiçek, Nurin'in oğlu Nikruz ve diğer emirler çok sayıda asker ile birlikte Horâsân'a hareket ettiler. Horâsân'a ulaşıncaya üst düzey yöneticiler ve

¹⁰ Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 117; Aharî, *age*, s. 53; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 616-617/Türkçe çev., s. 500; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 91; Yezdî, *Zafernâme*, C. I, s. 191-192; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 605; Boyle, *agm*, s. 408; Spuler, *age*, s. 134; Yuvalı, *age*, s. 283; Subaşı, *age*, s. 176; Gökbilgin, *agm*, s. 18; Kamalov, *age*, s. 94.

¹¹ Ann K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, London, Oxford University Press, New York, Toronto 1953, s. 293.

¹² Konuya dair Yasa-Şeriat ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nilgün Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyâset ve Kadın", *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara, 2011, s. 553 vd.

¹³ Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 117-120; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4361-4365; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 209-210; Şebânkârî, *age*, s. 280; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 92-94; Yahyâ Kazvîni, *age*, s. 147; Âştîyânî, *age*, s. 345-346; Beyânî, *Din u Devlet*, C. II, s. 510; Nebe'î, *age*, s. 147-150, 193; Ma'sûme Ma'denken, *be-Yâsâ Resîdegân der 'Asr-ı İlhanî*, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran 1375, s. 80-81; Hüseyin Peyrovi Milâni, *Ebû Saîd Bahadır Han (1316-1335)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1971, s. 120-121; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 605-606; Boyle, *agm*, s. 410; Spuler, *age*, s. 138; Sümer, *agm*, s. 89; Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz", s. 610-611; Yuvalı, *age*, s. 285; Charles Melville, "Wolf or Shepherd? Amir Chupan's Attitude to Government", *The Court of the Il-Khans, 1290-1340*, Ed. J. Raby-T. Firzherbert, Oxford University Press, Oxford 1996, s. 86-87; Gilli-Elewy, *agm*, s. 713-714; May, *age*, s. 360.

EMİR ÇOBAN'IN EBÛ SA'İD BAHÂDIR HAN ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK DÖNEMİNİN SONA ERİŞ SÜRECİ

kabile reisleri birçok hediye ile Emîr Çoban'ın huzuruna geldiler. Çoban, ilk iş olarak Horâsân halkına haraç ve ulûfe yükümlülüğü getirdi. Yanındaki kuvvetlerin büyük bir kısmının Herât'a gitmelerini, maiyetindeki bazı emirlerin burada, bir kısmının ise Bâdgîs tarafında ikamet etmelerini emretti. Bu esnada Çin'deki Büyük Han, Emîr Çoban'ın yanına bir elçi gönderdi. Elçi, getirdiği bir hil'at ile İran ve Turan ülkelerinin emîrî-ümerâlik menşurunu Herât'ta bulunan Çoban'a teslim etti. Bu hediyelerle gücüne güç katan Çoban, elçiyi iyi bir şekilde ağırılarak çeşitli ihsanlarda bulundu.¹⁴ O sırada Çağatay Hanı Tarmaşirin'in Gazne ve Kandahâr taraflarında bulunduğunu ve Horâsân'a saldırı niyetinde olduğunu haber aldı. Derhal oğlu Emîr Hasan'ı bir ordu ile bölgeye gönderdi. Hasan'ın emrindeki ordu, geçtiği yerleri tahrip ederek ilerledi. Tarmaşirin, Hasan'ın üzerine doğru geldiğini öğrenince ordusu ile İlhanlı güçlerini karşılamaya gitti. İki taraf arasında yapılan savaşta Hasan'ın ordusu Çağatay ordusunu yenilgiye uğrattı. Galip ordu Gazne'ye girdi ve yıkım faaliyetlerine burada da devam etti. Hasan'ın askerleri Sultan Mahmûd'un kabir ve türbesine bile zarar verdiler. Emîr Hasan bu başarısının ardından Herât'a, babasının yanına döndü (726/1326).¹⁵

3. Ebû Sa'îd'in Emîr Çoban'ın Oğlu Emîr Dımaşk Hoca'yı İdam Etmesi

Emîr Çoban'ın vezir Rûknüddîn Sâyin'i yanına alarak Horâsân'a gitmesi ile Emîr Dımaşk Hoca vezaret makamının sahibi olmuştu. Onun aynı zamanda 10.000 kişilik bir ordusu da vardı. Ebû Sa'îd, Sultâniyye'ye gitmek için Bağdâd'dan ayrıldığı sırada Dımaşk Hoca'nın onu rahatsız eden davranışları had safhaya vardı. Gücü ve zenginliği arttığı oranda kibri de artan Dımaşk Hoca, İlhan'a karşı saygısızca davranışlarda bulunuyordu. Bunun dışında sarayda da çok etkindi. Emîrlerden biri İlhan'ın yanına giderse, Dımaşk Hoca o emîre düşman oluyordu. Gerçekte sadece ismen hükümdar olduğunun bilincinde olan Ebû Sa'îd, hiçbir yetkisi olmadığı için ona karşı bir şey yapamıyordu. Dımaşk Hoca'nın şahsında yönetimi tümüyle Çobanlılar'a kaptırmıştı ve bu tahakkümden kurtulmanın ilk adımı olarak onu öldürmeye karar verdi. Emîr Narin Tugay ve Emîr Taştêmür'ü çağırarak artık Dımaşk Hoca'nın cüretine dayanacak gücü kalmadığını ve ona karşı uyanık olmaları gerektiğini söyledi. Bu esnada Dımaşk Hoca'nın, Ölceytü Han'ın hatunlarından biri olan ve Sultâniyye Kalesi'nde oturan Kankanay Hatun ile gizlice görüştüğü şeklinde bir söylenti duyuldu. Olayı araştıran ve doğru olduğunu öğrenen İlhan, böylece onu ortadan kaldırmak için aradığı vesileyi buldu. Dımaşk Hoca'nın bir an önce katledilmesini emretti. İlhan'ın idam edilmesi yönündeki yarlığından haberdar olan Dımaşk Hoca, emirlerden destek almayı umduysa da hiçbir emîr onun yanında yer almadı. Kankanay Hatun'un Sultâniyye Kalesi'nin harem dairesinde bulunan evi, İlhan'ın askerleri tarafından kuşatıldı. Bu sırada birkaç yol kesicinin başı Sultâniyye'ye getirilmişti. İlhan, bunların kendi hükmü ile Herât'ta öldürülen Emîr Çoban ve adamlarının başı olduğunun duyurulmasını istedi. Dımaşk Hoca babasının idam edildiğini öğrenince çok korktu. Kısa süre sonra Ebû Sa'îd'in kalenin kuzey kapısına geldiğini öğrendi. Kalede sıkışan Dımaşk Hoca atına atlayıp yakınlarından on kişi ile birlikte kalenin güney tarafından dışarı çıktı ve oradaki kuvvetleri yarararak kaçmayı başardı. İlhan, Hoca Lûlû'ya onun arkasından gitmesini emretti. Dımaşk Hoca kısa süreli bir kovalamacanın ardından İlhan'ın adamları tarafından yakalandı. Mısır Hoca onu hemen öldürmek isterken, Hoca Lûlû tereddütte kaldı. Dımaşk Hoca, onlara yalvarıp kendisini İlhan'ın yanına götürmelerini istedi. Onun sözlerine kulak asmayan Hoca Lûlû, yakalandığını bildirmek üzere Mısır Hoca'yı İlhan'ın yanına gönderdi. Mısır Hoca, Dımaşk Hoca'nın idam hükmü ile geri döndü ve 727/1327'de¹⁶ onu hemen öldürdü. Dımaşk Hoca'nın cenazesi, Ebû Sa'îd'in huzuruna getirildi. İlhan, onun başının Sultâniyye kale kapısına asılmasını ve tüm hazinelerinin yağmalanmasını emretti.¹⁷ Dımaşk Hoca, kız kardeşi Bağdâd Hatun tarafından Tebrîz'de anısına inşa edilen "Dımaşkiyye" isimli bir imarete defnedildi.¹⁸ Dımaşk Hoca'nın ölümünden sorumlu tutulan Mısır Hoca, sonradan Narin Tugay isyanına karışacak ve Kirmân'a sürülecekti. Mısır Hoca, Ebû Sa'îd'in ölümünden sonra

¹⁴ Nebe'î, *age*, s. 145-146; Spuler, *age*, s. 294.

¹⁵ Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 121-122; Aharî, *age*, s. 54-55; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4365-4366; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 210; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 95-97; Yezdî, *Zafernâme*, C. I, s. 192; Nebe'î, *age*, s. 250; Browne, *A Literary History of Persia*, C. III, s. 54; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 606; Boyle, *agm*, s. 410; Spuler, *age*, s. 139; Uzunçarşılı, "Anadolu Türk Tarihinde", s. 74-75; Yuvalı, *age*, s. 283.

¹⁶ Aharî, Dımaşk Hoca'nın ölüm tarihini 728/1328 olarak kaydeder. Aharî, *age*, s. 55.

¹⁷ Takiyüddîn Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l-Mülûk*, C. II, Neşr. Muhammed Mustafâ Ziyâde, Matba'atü lî-Cennetü't-Te'lîf ve't-Tercüme ve'n-Neşr, Kâhire 1941, s. 292; Ebî Bekr b. 'Abdullâh b. Ayyub ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürr ve Câmi'ü'l-Gurer*, C. VII, Tahkik: Hans Robert Reomer, Matba'atü'l-Cenne, Kâhire 1379/1960, s. 345-346; Ebu'l-Fidâ, *Kitâbü'l-Muhtasar*, C. IV, s. 96; İbn Haldûn, *Târih-i İbn-i Haldûn*, C. IV, s. 791; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye, Biyyük İslâm Tarihi*, C. XIV, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2017, s. 233; Bağdâdî, *age*, s. 62; Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 123-124; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4367-4368; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 211; Aharî, *age*, s. 55; Şebânkârî, *age*, s. 280-281; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 617-618/Türkçe çev., s. 501; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 97-99; Yezdî, *Zafernâme*, C. I, s. 192; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhi*, C. II, s. 904; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. I, s. 322-323; Nebe'î, *age*, s. 174-178; Âştîyânî, *age*, s. 346-347; Beyânî, *Dîn u Devlet*, C. II, s. 510; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 607-608; Boyle, *agm*, s. 410; Spuler, *age*, s. 139; Uzunçarşılı, "Anadolu Türk Tarihinde", s. 75-76; a. mlf., "Emîr Çoban Soldoz", s. 611-612; Milâni, *agt*, s. 124-125; Browne, *A Literary History of Persia*, C. III, s. 54-55; Charles Melville, *The Fall of Amir Chupan and the Decline of the Ilkhanate, 1327-37: A Decade of Discord in Mongol Iran*, Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington 1999, s. 12-16; a. mlf., "Cobân", s. 877; a. mlf., "Demasq Kvâca", *Encyclopaedia Iranica*, C. VII, Leiden 1994, s. 256-257; Melville and Zaryab, *agm*, s. 497; Savory, *agm*, s. 68; Ma'denken, *age*, s. 79-80; Gilli-Elewy, *agm*, s. 715; May, *age*, s. 359-360.

¹⁸ Tebrîzî, *Ravzatu'l-Cinân*, C. I, s. 523.

Dımaşk Hoca'nın ölümünde payı olan Hoca Lûlû ile birlikte Emîr Şeyh Hasan-ı Celayirî tarafından idam edildi.¹⁹

4. Emîr Dımaşk Hoca'nın Ölümünden Sonra Emîr Çoban ve Ebû Sa'îd Cepesinde Yaşananlar

Ebû Sa'îd, Dımaşk Hoca öldürüldükten sonra vezirlik makamını, mülki sorunlara çare olabileceğini düşünerek Reşîdüddîn Fazlullâh'ın oğlu Hoca Gıyâsüddîn Muhammed'e verdi (727/1327). Onun, babasının yönetimde bıraktığı boşluğu doldurabilecek yetenek ve donanımda olduğuna inancı tamdı. İlhan, başlangıçta mali işlerdeki becerisinden dolayı Horâsân ileri gelenlerinden 'Alâ'üddîn Muhammed'i Gıyâsüddîn Muhammed'e ortak yaptı. 'Alâ'üddîn, bu görevde yaklaşık altı ay²⁰ kaldı. Daha sonra dîvân müstevfisi olarak görevlendirildi ve bir süre sonra da Horâsân vezirliğine tayin edildi. Böylece tüm vezirlik yetkileri Gıyâsüddîn Muhammed'de toplanmış oldu.²¹

İlhan Ebû Sa'îd, Sâyin vezirin tüm yetkilerini üstlenen Dımaşk Hoca'yı öldürterek Emîr Çoban'dan kurtulmanın yolunu açmasına karşın, Çoban bu olayı öğrendikten sonra kendisine iyice düşman olacaktı. Dolayısıyla onu bir an önce ortadan kaldırması gerekiyordu. Ebû Sa'îd, emîrleri ile görüş alışverişinde bulundu. Horâsân'da Çoban'la birlikte olan Öğrünç, Mahmûd İsen Kutluğ, Nevruz ve diğer emîrlerin böyle bir durumda kendi tarafında yer alacaklarını hesaba katarak bir yarlıg gönderdi. Yarlıgda, Dımaşk Hoca'nın uygunsuz hareketlerinden dolayı öldürüldüğünü belirttiikten sonra, emîrlerin Emîr Çoban'ı öldürmek için her yolu denemeleri ve tüm Çobanlılar'ın ortadan kaldırılmasının zorunlu olduğu üzerinde durdu. Devletin kıdemli emîrleri, Ebû Sa'îd'in emri doğrultusunda kendi kuvvetleriyle başkent Sultâniyye'de toplanmaya başladılar. Sınırdaki emîrlerden Sutay, Diyâr-ı Bekir'den hareket etti. 'Alî Pâdişâh ve Devletşâh da aynı şekilde orduları ile İlhan'ın yanında yerlerini aldılar. Güçlü ordusu ile Emîr Çoban'la savaşmak için Sultâniyye'den yola çıkan Ebû Sa'îd, Kazvîn Ovası'nda durdu ve ordusunun hazırlıklarını tamamladı.²²

Ebû Sa'îd'in gönderdiği yarlıg Horâsân'a ulaştıktan sonra Öğrünç, Mahmûd İsen Kutluğ, Nevruz, Muhammed Bik ve Muhammed Çiçek bir araya geldiler. Çok güçlü olan Emîr Çoban'a karşı koymanın mümkün olmadığı ve Ebû Sa'îd'in onlardan yapmalarını istediği şeyin çok zor olduğu sonucuna vardılar. Bu görüş birliğinin ardından Çoban'ın yanına gidip durumu ona açıklamaya karar verdiler. İlhan'ın gönderdiği yarlıgı gösterip, onunla aynı fikirde olmadıklarını, Dımaşk Hoca'nın ölümünün bir kısım kimsenin dedikodusundan kaynaklandığını söyleyip ona bağlılıklarını bildirdiler. Oğlunun ölüm haberini Badgis'te iken alan Emîr Çoban büyük bir üzüntü yaşamakla birlikte kısa sürede toparlandı. Büyük oğlu Hasan ve yakınlarını çağırarak onların fikirlerini aldı. Hasan, babasına emîrlerin sözüne fazla güvenmemesini ve onları hemen idam etmesini, sonrasında ise İlhan'a isyan ederek Çağatay Hanlığı'ndan yardım alabileceğini belirtti. Ayrıca kontrolleri altında olduğu için Horâsân'da kalmasının uygun olduğunu, Emîr Mahmûd'un Gürcistan'ı, Emîr Temürtaş'ın Anadolu'yu koruyabileceğini ve Fârs ile Kirmân'ın gelirlerini kullanarak İlhan'a karşı gelebileceklerini ekledi.²³ Emîr Çoban, Hasan'ın bu oldukça makul düşüncesini beğenmedi. Oğlu Dımaşk Hoca'nın intikamını almak için savaş hazırlıklarına başladı.²⁴ Bu arada Ebû Sa'îd'i Dımaşk Hoca'ya karşı dolduran ve onun ölümünde büyük payı olan Rûknüddîn Sâyin'in öldürülmesini emretti.²⁵

¹⁹ Melville, *The Fall of Amir Chupan*, s. 17.

²⁰ Semerkandî ve Hândmîr bu sürenin sekiz ay olduğunu ifade ederler. Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 101; Gıyâsüddîn Hümâmîddîn Hândmîr, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, Neşr. Sa'îd Nefîsî, İntişârât-ı Ekbâl, Tahran 1976, s. 324.

²¹ Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 126-127; Aharî, *age*, s. 56; Şebânkârî, *age*, s. 279; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 620-621/Türkçe çev., s. 503-504; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, C. V, s. 4370; Hândmîr, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, s. 324; a. mlf., *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 215-216; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 100-101; Fasîh-ı Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, C. II, s. 904; Natanzî, *age*, s. 125-126; Tebrîzî, *Ravzatü'l-Cinân*, C. I, s. 514; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. I, s. 322; Yahyâ Kazvînî, *age*, s. 147; Kâdî Ahmed Gaffârî, *age*, s. 214; Bağdâdî, *age*, s. 65-66; Beyânî, *Dîn u Devlet*, C. II, s. 513; a. mlf., *Moğûlân*, s. 253; Âştîyânî, *age*, s. 345; Murtazavî, *age*, s. 8; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 617; Boyle, *agm*, s. 412; Spuler, *age*, s. 140; Peter Jackson and Charles Melville, "Gîât-al-dîn Mohammad", *Encyclopaedia Iranica*, C. X, Leiden 2001, s. 598; Blair, *agm*, s. 309; Morgan, *age*, s. 172; Danuu, *agt*, s. 262-263.

²² Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 125-126; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, C. V, s. 4369; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 211; Aharî, *age*, s. 55; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 618/Türkçe çev., s. 501; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 99-100; Yezdî, *Zafernâme*, C. I, s. 192; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 608-609; Boyle, *agm*, s. 410; Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz", s. 612-613.

²³ Ebu'l-Fidâ, Emîr Çoban'ın Anadolu'ya hareket etme düşüncesinde olduğunu kaydeder. Çoban, burada oğlu Timurtaş'tan ve elçi gönderdiği Memlük Devleti'nden yardım sağlayacağını ümit ediyordu. Ebu'l-Fidâ, *Kitâbü'l-Muhtasar*, C. IV, s. 96; Spuler, *age*, s. 140; Yuvalı, *age*, s. 286.

²⁴ Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 127-128; Aharî, *age*, s. 56; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, C. V, s. 4371-4372; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 211-212; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 618-619/Türkçe çev., s. 501-502; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 101-102; Yezdî, *Zafernâme*, C. I, s. 192; Beyânî, *Dîn u Devlet*, C. II, s. 510-511; Âştîyânî, *age*, s. 347; Milâni, *agt*, s. 128-129; Nebe'î, *age*, s. 151-152; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 608; Uzunçarşılı, "Anadolu Türk Tarihinde", s. 76; a. mlf., "Emîr Çoban Soldoz", s. 613; Melville, *The Fall of Amir Chupan*, s. 19-20.

²⁵ Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 129; Aharî, *age*, s. 56; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, C. V, s. 4373; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 212; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 618/Türkçe çev., s. 501; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 103; Beyânî, *Dîn u Devlet*, C. II, s. 511; Âştîyânî, *age*, s. 347; Nebe'î, *age*, s. 152; Spuler, *age*, s. 140; Uzunçarşılı, "Anadolu Türk Tarihinde", s. 77; a. mlf., "Emîr Çoban Soldoz", s. 613; Browne, *A Literary History of Persia*, C. III, s. 55.

EMİR ÇOBAN'IN EBÛ SA'İD BAHÂDIR HAN ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK DÖNEMİNİN SONA ERİŞ SÜRECİ

5. Emîr Çoban ve Ebû Sa'îd'in Birbirlerine Karşı Harekete Geçmeleri

Oğlu Dımaşk Hoca'nın idam edilmesiyle Ebû Sa'îd'le karşı karşıya gelmesinin artık kaçınılmaz olduğunu anlayan Emîr Çoban, yanındaki emîrlerle birlikte 70.000 süvari ile Irâk tarafına hareket etti. Kutsal bir yer olarak kabul edilen Meşhed'e gelince emîrlere kendisine muhalefet etmeyeceklerine dair yemin ettirdi. Ancak açıkça beyan etmeseler de emîrlerin bir kısmı Çoban'ın yanında olmak istemiyorlardı. Emîr Çoban'ın ordusu Simnân'a kadar yol üzerindeki her yeri tahrip etti. Çoban, Simnân'da devrin önemli din alimlerinden Şeyh Rüknuddîn 'Alâ'üddeyle-yi Simnânî'nin²⁶ hankâhına giderek emîrlerin onun huzurunda yeminlerini yenilemelerini istedi. Bunun yerine getirilmesinden sonra şeyhten Ebû Sa'îd'in huzuruna gitmesini rica etti. İlhan'ın lütfunu yeniden kazanmasına yardım etmesi için ona yalvardı. Simnânî'den, İlhan'a hizmete devam etmek istediğini, taraflar arasında ara bozuculuk yapan birkaç kişiyi -ki bunlar arasında Dımaşk Hoca'ya komplo kuran kişiler de vardı- kendisine teslim etmesini ve özellikle hanedana önceden ettiği hizmetleri vurgulamasını talep etti. Simnânî, Çoban'ın bu arzusunu yerine getirmek üzere İlhan'ın yanına gitti. Ebû Sa'îd onu hürmetle karşıladı. Şeyh, ona nasihatle bulunarak Emîr Çoban'ın mesajını ilettili. İki taraf arasında bir çözüm yolu bulunması için çok çaba harcadı. Ancak Simnânî'nin çabalarına karşı Ebû Sa'îd'in tavrı olumsuzdu. Kendisiyle barış yapmak istiyorsa, Emîr Çoban'ın tek başına yanına gelmesini ve inzivaya çekilip geri kalan günlerini ibadetle geçirmesini söyledi. Üzgün bir şekilde İlhan'ın yanından ayrılan Simnânî, Çoban'a vaziyeti anlattı.²⁷ Böylece Ebû Sa'îd ile anlaşmasının mümkün olmadığını anlayan Çoban, askerî gücüne duyduğu güvenin de etkisiyle yola devam etti. İki ordu arasında bir günlük mesafe kalmıştı. Çoban'ın ordusu Kûhâ civarında olduğu gece İlhan'ın dayısı Emîr Muhammed Çiçek, Emîr Muhammed Bik, Emîr Nikruz ve birkaç emîr kendilerine ait olan ordu ile Çoban'dan ayrıldılar.²⁸ Yaklaşık 30.000 kişiden oluşan bu ordu sabah İlhan'ın ordusuna katıldı. İlhan'ın huzuruna gelen emîrlere bu şekilde hem hayatlarını kurtardılar hem de mevkilerini garanti altına aldılar.²⁹

Emîr Çoban sabah olup da büyük emîrlere onu yalnız bıraktıklarını görünce yanında kalan emîrlere de güveni kalmadı. Oğlu Hasan'ın teklifini göz ardı ettiği için kendisini suçladı. Yakınları ve hatunları ile birlikte Beyâbân'a yöneldi. Düşman ordusu yaklaşıp arkadan yetişmesin diye düz yoldan saparak çöl yolunu tercih etti. Yanında emîrlerden sadece Emîr Ögrünç ve Emîr Mahmûd İsen Kutluğ kalmıştı. Ancak onların askerlerinin büyük kısmı da Ebû Sa'îd'in ordusuna katılmıştı. Askerî güç dengesi böylesine aleyhinde iken gireceği bir savaşta bozguna uğrayacağı kesindi. İlhan, Diyâr-ı Bekir Valisi Emîr Sutay'ın oğlu Hacı Tugay'ı 2.000 süvari ile ordusu dağılan Çoban'ın arkasından gönderdiyse de Sâve'ye kadar giden Hacı Tugay onun çöl yolundan geri çekildiğini öğrenince geri döndü. Beyâbân'da kaldıkları üç günün ardından Çoban'ın yanında olan emîrlere ve hatunları da ondan ayrılmaya başladı. Emîr Hasan, oğlu ile Hârezm istikametinde gitti. Bundan sonra kendisini zorlu bir hayatın beklediğini anlayan Çoban, hanımları Satı Bik ve Kerduçin'in akraba oldukları İlhan'ın yanına gitmelerini istedi. İki hatun da İlhan tarafından çok iyi bir şekilde kabul gördüler. İlhan'ın yanına giden emîrlerden Ögrünç ve Mahmûd İsen Kutluğ ilk aşamada İlhan'ın kızgınlığından ötürü *emîr-i ulusluklarını* kaybettiler. Fakat İlhan bir süre sonra fikrini değiştirerek tümenlerinin emîrliğini tekrar onlara bağısladı. Çevresinde güven duyabileceği kimsesi kalmayan Emîr Çoban ise Türkistan'a, Çağatay Hanı'nın yanına gitmek üzere yola koyuldu. Amacı, ondan temin edeceği ordu ile geri dönüp Ebû Sa'îd ve kendisini yarı yolda bırakan düşmanlarıyla savaşmaktı.³⁰

6. Emîr Çoban'ın Herât Meliki Gıyâsüddîn Kert'e Sığınması ve İdam Edilmesi

Emîr Çoban, Türkistan'a gitmek üzere Horâsân'a geldikten sonra Murgâb Nehri kıyısına ulaştı. Fakat daha ileri gidemedi. Yapacağı şeyin geride kötü bir ad bırakacağını, İlhanlı Hanedanlığı'na sadık kalacağına dair söz

²⁶ Devrin önemli sufi, alim ve şairi 'Alâ'üddeyle-yi Simnânî, İlhanlılara hizmet eden Batı Horâsânlı aristokrat bir aile olan Simnânîlere mensuptu. Argun Han ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde İlhanlı sarayında üst düzey bir mevki olan Simnânî, daha sonra saraydan ayrılarak ilimle meşgul oldu ve tasavvufu benimsedi. Ebû Sa'îd'in saltanatında memleketi Simnân'a geri dönerek tamamen tasavvufa yöneldi. George Lane, "Persian Notables and the Families Who Underpinned the Ilkhanate", *Nomads as Agents of Cultural Change: The Mongols and Their Euroasian Predecessors*, Ed. Reuven Amitai and Michal Biran, Honolulu, 2014, s. 196; Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2016, s. 143-145.

²⁷ Lambton, *age*, s. 321-322.

²⁸ Mîrhând, Emîr Çoban'ı terk eden emîrlere adlarını *Emîr Muhammed Bik*, Ebû Sa'îd'in dayısı *Emîr Muhammed Çiçek*, *Emîr Mahmûd* ve *Emîr Nikruz* olarak verirken; Hândmîr, *Emîr Muhammed Bik Çiçek* ve *Emîr Nikruz* olarak verir. Bkz. Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4375; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 212.

²⁹ Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 129-131; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4373-4375; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 212; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 619/Türkçe çev., s. 501-502; Şebânkârî, *age*, s. 282-283; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 103-106; Yezdî, *Zafernâme*, C. I, s. 192; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, C. II, s. 904; Yahyâ Kazvîni, *age*, s. 153; Ebî'l-Fedâ'îl, *age*, s. 39; Murtazavî, *age*, s. 344-346; Beyânî, *Dîn u Devlet*, C. II, s. 511; Âştîyânî, *age*, s. 347-348; Milâni, *agt.*, s. 129-130; Nebe'î, *age*, s. 152-154; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 609-610; Browne, *A Literary History of Persia*, C. III, s. 55; Boyle, *agm*, s. 410-411; Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz", s. 613-614; Melville, *The Fall of Amir Chupan*, s. 20-24; a. mlf., "Wolf or Shepherd", s. 89.

³⁰ Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 131; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4376-4377; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 212; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 619/Türkçe çev., s. 502; Şebânkârî, *age*, s. 283; Aharî, *age*, s. 56; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, C. II, s. 904; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 106-107; Âştîyânî, *age*, s. 348; Milâni, *agt.*, s. 130-131; Nebe'î, *age*, s. 154-155; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 610; Browne, *A Literary History of Persia*, C. III, s. 55; Boyle, *agm*, s. 411; Uzunçarşılı, "Anadolu Türk Tarihinde", s. 77-78; Melville, *The Fall of Amir Chupan*, s. 24.

verdiğini düşünerek bu fikrinden vazgeçti. Nâiblere, Melik Gıyâsüddîn'in³¹ saygın ve önemli biri olup, geçmişte onu her zaman himaye ettiğini ve kendisine bir zarar vermeyeceğine yemin ettiğini ifade ederek Herât'a gidebileceğini söyledi. Maiyeti³², Çoban'a bunun iyi bir fikir olmadığını, ona güvenmemesi gerektiğini ifade ettiler. Aslında Çoban'ın önünde daha önceden Kert Melikleri tarafından katledilen Emîr Nevruz ve Emîr Dânişmend Bahâdır örnekleri vardı. Hind veya Anadolu'ya, oğlu Temürtaş'ın yanına da gidebilirdi. Fakat Emîr Çoban kararında ısrarcı oldu. Herât'a ulaştığında Melik Gıyâsüddîn onu çok hoşnut karşıladı. Çoban, Herât'a vardikten kısa süre sonra İlhan'ın gönderdiği yarlıg Gıyâsüddîn'e ulaştı. Yarlıgta, Gıyâsüddîn'in Emîr Çoban'ın hatunu Kerduçin'i elde edebilmesi ve Fârs Atabekleri'nin mülklerine sahip olabilmesi için onu derhal öldürmesi gerektiği yazıyordu. Kararsız kalan Gıyâsüddîn, Herât ileri gelenleri ve devlet erkânından konuyla ilgili görüşlerini aldı. Çoban'ı öldürürse kötü bir şöreti olacak, aksi davranıp İlhan'ın emrine karşı gelirse itaatsizlik etmiş sayılacaktı. Aynı zamanda İlhan'ın ordusuna karşı koyacak gücü de yoktu. Sonunda Emîr Çoban'ın öldürülmesi gerektiği konusunda fikir birliğine varıldı. Melik Gıyâsüddîn, İlhan'dan gelen yarlıgı Emîr Çoban'a gönderdi. Meliğe duyduğu güvenin boşa çıktığını anlayan Çoban, Dulandı Hatun'dan olan oğlu Cilav Han'ı yanına çağırdı. Son bir kurtuluş umudu ile melikle görüşmek için yalvardıysa da Gıyâsüddîn onu görmeye yanaşmadı. Ölümünden kaçışın olmadığını anlayınca şu üç vasiyetinin yerine getirilmesi için haber gönderdi. İlki, başının gövdesinden ayrılmamasıydı. Eğer öldürüldüğüne dair bir işaret istenirse iki tırnaklı olan başparmağını gönderebilirdi. İkincisi, çok genç olan oğlu Cilav Han'ın, dayısı olan İlhan'ın yanına sağ olarak ulaştırılmasıydı. Üçüncü isteği ise, cesedinin Medine şehrine gönderilmesi ve orada yaptırdığı imaretinin yanındaki türbeye defnedilmesi idi. Melik Gıyâsüddîn, onu öldürmesi için bir cellat gönderdi. Emîr Çoban, kelime-i şehâdet getirdikten sonra boğularak öldürüldü. Gıyâsüddîn onun vasiyet ettiği şekilde iki başlı olan başparmağını öldüğüne dair kanıt olarak Karabağ'daki İlhan Ebû Sa'îd'e gönderdi (728 Muharrem/1327 Kasım-Aralık). Melik Gıyâsüddîn, kış gelince İlhan'ın yanına gitmek üzere yola çıktı. Rey'de iken İlhan'ın, Çoban'ın kızı Bağdâd Hatun'u eşi Emîr Şeyh Hasan'dan boşatıp kendi özel haremine aldığı duydu. Bağdâd Hatun'un İlhan'ı etkisi altına alma ihtimali Gıyâsüddîn'i korkuttu. Hemen bir adamını Horâsân'a göndererek Cilav Han'ı da öldürttü.³³ Daha sonra yoluna devam ederek İlhan'ın Karabağ'daki ordugâhına geldi. Ebû Sa'îd ile evlenerek büyük güç sahibi olan Bağdâd Hatun gerçekten de babasını öldürtmesinden dolayı ona çok öfkeliydi. Karabağ'da kabul görmeyen Melik Gıyâsüddîn, Emîr Çoban ve Cilav Han'ın cenazeleri Horâsân'dan Ucan'a getirilene kadar ordugâhta alkonuldu. İki cenaze, cenaze ritüellerinin yenilenmesi ve namazlarının kılınmasından sonra Ebû Sa'îd'in emri ile Hicâz tarafına giden Iraklı hacı kafilesiyle Mekke'ye gönderildi. İlhan'ın, ölüm emrini verdiği Emîr Çoban'ın cenaze töreni için 40.000 dinar harcaması ilginç bir bilgidir. Onun Çoban'ın cenazesine bu denli ilgi göstermesi, çok sevdiği Bağdâd Hatun'un babası olmasından kaynaklanmaktadır. Mekke'ye ulaşan cenazeler Kurban Bayramı'nda Kâbe'de tavaf ettirildi ve tüm hacıların kıldığı cenaze namazından sonra Medine'ye götürüldü. Emîr Çoban, Medine'de inşa ettirdiği türbesine defnedilemedi. Memlûk Sultânı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed onun kutsal yerlerde yaptığı hayır işlerinden büyük rahatsızlık duyuyordu ve Medine Emîri'ne bu define izin vermemesi şeklinde emir vermişti. Emîr Çoban, Cennetü'l-Bakî mezarlığında Hz. Osman ile Hz. Hasan'ın yakınında toprağa verildi (729/1329).³⁴

Emîr Çoban, askerî ve idari işler dışında imar işleriyle de çok ilgiliydi. Ülkenin muhtelif yerleri ile Mısır ve Dımaşk yolunda çeşitli yapılar yaptırmış, Suriye güzergâhına hanlar inşa ettirmişti. Kutsal topraklara bilhassa önem veriyordu. Mekke'de, Mescidü'l-Harâm yakınında yaptırdığı medrese, hankâh ve hamam şehrin önemli yapıları arasındaydı. Medine'de Hârem-i Şerîf yakınında hamam, medrese ve bunun hemen bitişiğinde vefat

³¹ Aharî, *Melik Nâsırüddîn* olarak kaydeder. Aharî, *age*, s. 56.

³² Hâfiz-ı Ebrû, Mîrhând, Hândmîr ve Semerkandî, Emîr Çoban Herât'a gitmeye karar verdiğinde hanımı Dulandı Hatun'un da maiyeti içinde olduğunu ve onu bu fikirden vazgeçirmeye çalıştığını; fakat başarılı olmadığını kaydeder. Ancak Dulandı Hatun daha önceden öldüğü için bu bilgi gerçeği yansıtmamaktadır. Bkz. Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 131-132; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4377; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 212; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 107.

³³ Ma'denken, *age*, s. 144.

³⁴ Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XXXV, s. 191-192; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, C. II, s. 171; aynı mlf., *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, C. XI, Tahkik: Şükrî Faysal, Neşriyâtü'l-İslâmiyye, 1411/1991, s. 221-222; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, C. II, s. 304; Mufaddal b. Ebî'l-Fedâ'il, *en-Nehcü's-Sedîd ve'd-Dürri'l-Ferîd fîmâ ba'de Târihi İbni'l-Amîd*, Neşr. ve Almanca çev. Samira Kortantamer, Freiburg 1973, s. 36, 40-41; Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn ibn Tagrıberdî, *en-Nüccümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, C. IX, Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, Kâhire 1361/1942, s. 272-273; a. mlf., *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, C. V, Neşr. Nebîl Muhammed 'Abdül'azîz, Kâhire 1985, s. 34; Ebu'l-Fidâ, *Kitâbü'l-Muhtasar*, C. IV, s. 96; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. VII, s. 346; İbn Haldûn, *Târih-i İbn-i Haldûn*, C. IV, s. 643, 791; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. XIV, s. 233, 237; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. I, s. 323-324; Bağdâdî, *age*, s. 63-64; Hâfiz-ı Ebrû, *age*, s. 131-134; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4377-4380; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 213; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 619/Türkçe çev., s. 502; Şebânkârî, *age*, s. 283-285; Aharî, *age*, s. 56; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 107-110; Yezdî, *Zafernâme*, C. I, s. 192; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, C. II, s. 905-906; Natanzî, *age*, s. 125; Yahyâ Kazvîni, *age*, s. 153; Beyânî, *Dîn u Devlet*, C. II, s. 511-512; a. mlf., *Mogûlân*, s. 252-253; Aştîyânî, *age*, s. 348-349; Milâni, *agt*, s. 131-133; Nebe'î, *age*, s. 155 vd.; Howorth, *History of the Mongols*, C. III, s. 610-612; Boyle, *agm*, s. 411; Browne, *A Literary History of Persia*, C. III, s. 55-56; Spuler, *age*, s. 140-141; Uzunçarşılı, "Anadolu Türk Tarihinde", s. 78-79; a. mlf., "Emîr Çoban Soldoz", s. 615-616; Yuvalı, *age*, s. 286; Jackson, *agm*, s. 375; Charles Melville, "The Year of the Elephant" Mamluk-Mongol Rivalry in the Hejaz in the Reign of Abû Sa'îd (1317-1335)", *Studia Iranica*, S. 21, 1992, s. 207; a. mlf., *The Fall of Amir Chupan*, s. 24-26; a. mlf., "Cobân", s. 877; a. mlf., "Wolf or Shepherd", s. 89; Melville and Zaryab, *agm*, s. 497; Savory, *agm*, s. 68; Ma'denken, *age*, s. 81-82; Gilli-Elewy, *agm*, s. 715; Lambton, *age*, s. 322; Atwood, *age*, s. 110; May, *age*, s. 360.

EMİR ÇOBAN'IN EBÛ SA'İD BAHÂDIR HAN ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK DÖNEMİNİN SONA ERİŞ SÜRECİ

ettiğinde defnedilmek üzere bir türbe yaptırmıştı.³⁵ Ancak onun en dikkate değer icraatı, Irak'tan gelen hacıların su sıkıntısını gidermek amacıyla Mekke'ye su getirmesi olmuştur. Suyun adı 'Ayn-ı Bâzân'dır. Emîr Çoban'ın 725/1325 yılında yaptığı hacdan sonra başlayan ve dört ay süren çalışma, Mekke'de büyük bir gönüllü iş gücü ile yürütülmüş, 726/ 1326 yılında kutsal el-Merve ile es-Safâ Dağları arasında su yeniden akmıştır. Bu çalışma için yaklaşık 300.000 dirhem harcandığı ifade edilmektedir. Getirilen su, Çoban'ın Medine vadilerine yaptırdığı çeşmeler ile Mekke dışında Hicâz bölgesinin geneline dağıtılıyor ve bu şekilde bölge halkının su ihtiyacı karşılanmış oluyordu.³⁶

SONUÇ

İlhanlı tarihinin en kudretli emîri olarak kabul edilen Emîr Çoban'ın iktidarını kaybetmesi ve ardından ölümü, İlhanlı Devleti'nin önemli dönüm noktalarından biridir. Çoban, bir Moğol olarak İlhanlı Hanedanlığı'na ve İlhan Ebû Sa'îd'e sadakatle bağlıydı. Ancak saraydaki entrikalar Ebû Sa'îd ile ilişkisine zarar verdi. Bunun dışında çocukları Temürtaş, Dımaşk Hoca ve Bağdâd Hatun'dan kaynaklanan sorunlar zaman zaman onun durumunu sarstı. Ama onun iktidarı kaybetmesini tetikleyen en önemli neden, yönetimde bir fonksiyonu olmayan Ebû Sa'îd'in artık ismen hükümdar olmak istememesiydi. Aslında İlhan, uzunca bir süredir Çoban ve oğullarından kurtulmak için fırsat arıyordu. Çoban'ın halihazırda Emîr Şeyh Hasan-ı Celayirî'nin hanımı olan kızı Bağdâd Hatun'la Cengiz Han Yasası'nda var olan bir hükme dayanarak evlenmek istemesine, dini bütün bir Müslüman olan Çoban'ın izin vermemesi, mevcut durumu Emîr Çoban ve Çobanlılar açısından zora soktu. Ebû Sa'îd'e Çobanlılar'dan kurtulmak için aradığı fırsatı sunan kişi, Çoban'ın başkentte görevli oğlu Dımaşk Hoca oldu. İlhan, Dımaşk Hoca'yı öldürdükten sonra gerekli askerî hazırlıkları yaptı ve asıl hedefi olan Çoban'a yöneldi. Çoban ve Ebû Sa'îd'in güçleri değerlendirildiğinde askerî ve psikolojik üstünlük Emîr Çoban'daydı. Fakat Çoban'ın ard arda yaptığı kritik hatalar, Ebû Sa'îd'e avantaj sağladı. Onun sonunu hazırlayan faktörlerden biri yanındaki emirlere fazla güvenmesi oldu. Güveni boşa çıkan Çoban, bu emirler tarafından terk edildiği gibi, onlara ait olan ordunun İlhan'ın tarafına geçmesiyle askerî olarak da zayıf duruma düştü. Bundan sonrası için sığınabileceği uygun bir yer arayışına girdi. Bu hususta da yanlış strateji uygulamaya devam etti. Oğlu Hasan'ın, Dımaşk Hoca'nın ölümünden sonra yaptığı Çağatay Hanlığı'na sığınması şeklindeki uyarısını dikkate almayıp, İlhanlı Devleti'ne tâbi Herât'ın Kert Meliki'ne sığındı. Emîr Çoban'ın bu tercihinde Herât Meliki ile geçmişte iyi ilişkileri olmasının etkili olduğu muhakkaktır. Çoban gibi ihtiyatlı bir emîrin Kert Melikleri'nin geçmişte kendisi gibi iki İlhanlı emîrini idam ettiklerini hesaba katmaması onun hayatına mal olmuştur. Emîr Çoban, Kert Meliki yerine düşman Çağatay Hanlığı'na ya da Büyük Han'a sığınsaydı, belki ileride İlhan'ın hanımı olan kızı Bağdâd Hatun'un araya girmesi ile İlhan tarafından affedilebilirdi.

Emîr Çoban'ın ölümü, İlhanlı Devleti'nde Gazan Han'ın 703/1304 yılındaki ölümüyle başlayan gerilemeyi hızlandırmış, Çoban ve oğullarının yokluğu devletin her alanında hissedilmiştir. Ülke, Horâsân'da Çağatay, Kafkaslar'da Altın Orda saldırılarına açık hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

1. Kaynak Eserler

'Abdullâh b. Fethullâh el-Bağdâdî (el-Ma'rûf bi'l-Gıyâsî), *Târîhü 'd-Düveli 'l-İslâmiyye fi 'ş-Şark*, Dirâse ve Tahkîk: el-Üstâd Târik Nâfî' el-Hamdânî, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût 2010.

Abû Bakr al-Qutbî al-Aharî, *Ta'rîkh-i Shaikh Uwais*, Neşr. ve İngilizce Terc. J. B. Van Loon, Lahey 1954.

Ebû Bekr b. 'Abdullâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'ü'l-Gurer*, Tahkîk: Hans Robert Reomer, C. VII, Matba'atü'l-Cenne, Kâhire 1379/1960.

Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf ibn Tagrîberdî, *en-Nücûmü 'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, C. IX, Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kâhire 1361/1942.

Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf ibn Tagrîberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, Neşr. Nebîl Muhammed 'Abdül'azîz, C. V, Kâhire 1985.

³⁵ Hamdullâh Müstevfi-yi Kazvîni, *Kitâb-ı Nüzhetü'l-Kulûb*, Ed. Guy Le Strange, E. J. Brill&Luzac, Leyden-London 1915, s. 13; İbn Tagrîberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, C. V, s. 34; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. XIV, s. 233; Atwood, *age*, s. 109.

³⁶ Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XXXV, s. 158-159; Safedî, *A'yânü'l-'Asr*, C. II, s. 169; aynı müellif, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, C. XI s. 220; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, C. II, s. 274-275; Ebî'l-Fedâ'il, *age*, s. 36; İbn Tagrîberdî, *en-Nücûm*, C. IX, s. 273; a. mlf., *el-Menhelü's-Sâfi*, C. V, s. 34; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. XIV, s. 210; Bağdâdî, *age*, s. 65; Hâfız-ı Ebrû, *age*, s. 134; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4381; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 213; Şebânkâre'î, *age*, s. 285; Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, C. II, s. 110; Yahyâ Kazvîni, *age*, s. 153; Beyânî, *Dîn u Devlet*, C. II, s. 511-512; a. mlf., *Moğulân*, s. 253; Nebe'î, *age*, s. 165-167; Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz", s. 616-618; Melville, "The Year of the Elephant", s. 206; a. mlf., "Cobân", s. 878; Muammer Gül, "İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yolları Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı", *Belleten*, S. 70/259, Ankara 2006, s. 852-853; Özkan Dayı, "İlhanlı Devleti'nin Hicâz Bölgesi ile İlişkileri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 3/6, 2021, s. 257.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev., inceleme ve notlar: A. Sait Aykut, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muhammed el-Kâşânî, *Târîh-i Ülcâyâtü*, Neşr. Mehîn Hamblî, İntişârât-ı 'İlmî ve Ferhengî, Tahrân 1384.

el-Melikü'l-Mü'eyyed 'İmâdüddîn İsmâ'il Ebu'l-Fidâ, *Kitâbü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Tahkik: Seyyid Muhammed 'Abdüllatîf el-Hatîb vd., C. IV, Matba'atü'l-Hüsniyye el-Mısriyye, y.y. t.y.

Fahrüddîn Dâvûd Benâketî, *Ravzatü Ulî'l-Elbâb fî Marifeti't-Tevârih ve'l-Ensâb (Târîh-i Benâketi)*, haz. Ca'fer Şe'âr, İntişârât-ı Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahrân 1378.

Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhi*, Neşr. Seyyid Muhsin Nâcî Nasr Âbâdî, C. II, İntişârât-ı Esâtîr, Tahrân 1386.

Gıyâsüddîn Hümâmiddîn Hândmîr, *Düstürü'l-Vüzerâ*, Neşr. Sa'id Nefîsî, İntişârât-ı Ekbâl, Tahrân 1976.

Gıyâsüddîn Hümâmiddîn Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, C. III, İntişârât-ı Kitâbhâne-yi Hayyâm, Tahrân 1333.

Hâfız Hüseyin Kerbelâ'î-yi Tebrîzî, *Ravzâtu'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cinân*, Neşr. Ca'fer Sultân el-Kurrâ'î, C. I-II, İntişârât-ı Sutûde, Tebrîz 1383.

Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni, *Kitâb-ı Nüzhetü'l-Kulûb*, Ed. Guy Le Strange, E. J. Brill&Luzac, Leyden-London 1915.

Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, Neşr. 'Abdülhüseyin Nevâ'î, Çâphâne-yi Firdevsî, İran 1339.

Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018.

İbn Haldûn, *Târîh-i İbn-i Haldûn*, Farsça çev. 'Abdulmuhammed Âyetî, C. IV, Müessese-yi Mutâla'ât-ı ve Tahkîkât-ı Ferhengî, Tahrân 1368.

İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, C. XIV, Çağrı Yayınları, İstanbul 2017.

Kâdî Ahmed Gaffârî-yi Kazvîni, *Târîh-i Cihân Ârâ*, Kitâb Furûşî Hâfız, Tahrân 1338.

Kemâlüddîn 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn Mecma'-ı Bahreyn*, Neşr. 'Abdülhüseyin Nevâ'î, C. II, Müessese-yi Mütâla'at ve Tahkîkât-ı Ferhengî, Pejûheşgâh, Tahrân 1372.

Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Mufaddal b. Ebî'l-Fedâ'il, *en-Nehcü's-Sedîd ve'd-Dürü'l-Ferîd fîmâ ba'de Târîhi İbni'l-'Amîd*, Neşr. ve Almanca çev. Samira Kortantamer, Freiburg 1973.

Muhammed b. 'Alî b. Muhammed-i Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, Tahkik: Mîr Hâşim Muhaddis, Müessese-yi İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1376.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Tashîh ve Tahşîye: Cemşîd Kiyânfer, C. V, İntişârât-ı Esâtîr, Tahrân 1380.

Mu'înüddîn-i Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'îni*, Neşr. Pervîn İstahrî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahrân 1383.

Reşîdüddîn Fazlullâh b. 'İmâdüddeve Ebû'l-Hayr, *Târîh-i Mübârek-i Gâzânî Dâstân-i Gâzân Hân*, Neşr. Karl Jahn, London 1940.

Salâhüddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, Tahkik: Şükrî Faysal, C. XI, Neşriyâtü'l-İslâmiyye, 1411/1991.

Salâhüddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, Tahkik: 'Alî Ebû Zeyd vd., C. II, el-Matba'atü'l-Evlâ, Dımaşk 1998.

Şerefüddîn 'Alî Yezdî, *Zafernâme*, Neşr. Seyyid Sa'id Mîr Muhammed Sâdık-'Abdülhüseyin Nevâ'î, C. I, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Tahrân 1387.

Şihâbeddîn b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. ve notlar: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2014.

Şihâbüddîn 'Abdullâh b. Lütfullâh b. 'Abdürreşîd el-Hâfî Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, Neşr. Hânâbâ Beyânî, Çâphâne-yi 'İlmî, Tahrân 1317.

EMİR ÇOBAN'IN EBÛ SA'İD BAHÂDIR HAN ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK DÖNEMİNİN SONA ERİŞ SÜRECİ

Şihâbüddîn Ahmed b. 'Abdulvahhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Tahkik: el-Üstâz İbrâhîm Şemsüddîn, C. XXXV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2004.

Takiyüddîn Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, Neşr. Muhammed Mustafâ Ziyâde, C. II, Matba'atü li-Cennetü't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, Kâhire 1941.

Yahyâ b. 'Abdullatif el-Hüseynî el-Kazvînî, *Kitâb-ı Lübbü't-Tevârih*, haz. Seyyid Celâlüddîn Tahrânî, Neşriyat-ı Müessesesi-yi Hâver, Tahrân 1314.

2. Araştırmalar

AL-ĤUKAMÂ'Î, 'Imâd al-Dîn Şayḥ, "Study on a Decree of Amîr Çoban of 726 AH/1326 CE", *Orient*, C. 50, 2015, ss. 10-24.

ÂŞTİYÂNÎ, 'Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğûl*, Mü'essesesi-yi İntişârât-ı Nigâh, Tahrân 1389.

ATWOOD, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004.

ÂYETÎ, 'Abdumuhammed, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, Pijûheşgâh-ı 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâlâât-ı Ferhengî, Tahrân 1383.

BEYÂNÎ, Şîrîn, *Dîn u Devlet der İrân-ı 'Ahd-ı Moğûl*, C. II, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahrân 1371.

BEYÂNÎ, Şîrîn, *Moğûlân ve Hükümet-i İlhânî der İrân*, Tahrân 1388.

BLAİR, Sheila S., "The Coins of the Later Ilkhanids: A Typological Analysis", *The Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 26, 1983, ss. 295-317.

BOYLE, John Andrew, "Dynastic And Political History Of The Il-Khâns", *The Cambridge History Of Iran*, The Saljuq and Mongol Periods, Ed. J. A. Boyle, C. V, Cambridge at the University Press, Cambridge 1968, ss. 303-422.

BROWNE, Edward G., *A Literary History of Persia*, C. III, Cambridge the University Press, Cambridge 1956.

DALKESEN, Nilgün, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyâset ve Kadın", *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011, ss. 553-566.

DANUU, Ankhbayar, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2016.

DAYI, Özkan, "İlhanlı Devleti'nin Hicâz Bölgesi ile İlişkileri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 3/6, Muğla 2021, ss. 251-260.

GİLLİ-ELEWY, Hend, "On Women, Power, and Politics During the Last Phase of the Ilkhanate", *Arabica*, S. 59, 2012, ss. 709-723.

GÖDE, Kemal, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hakimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Isparta 1995, ss. 165-190.

GÖKBİLGİN, Özalp, "1313-1357 Yılları Arasında Altınordu Devleti", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 4 (Ayrı Baskı), Erzurum 1972, ss. 1-52.

GÜL, Muammer, "İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yolları Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı", *Belleten*, S. 70/259, Ankara 2006, ss. 845-866.

HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Neşr., İstanbul 2016.

HOWORTH, Henry H., *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, Part III., The Mongols of Persia, Ch'eng Wen Publishing Company, Taipei 1970.

JACKSON, Peter, "Abū Sa'îd", *Encyclopaedia Iranica*, C. I, Leiden 1983, ss. 374-377.

JACKSON, Peter and MELVILLE, Charles, "Gîāt-al-dîn Mohammad", *Encyclopaedia Iranica*, C. X, Leiden 2001, ss. 598-599.

KAFALI, Mustafa, *Ak-Orda Hânedânı Devrinde Altın-Orda Hanlığı (1227-1360)*, Habilitasyon Tezi, İstanbul 1972.

KAMALOV, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

LAMBTON, Ann K. S., *Landlord and Peasant in Persia*, Oxford University Press, London, New York, Toronto 1953.

LANE, George, "Persian Notables and the Families Who Underpinned the Ilkhanate", *Nomads as Agents of Cultural Change: The Mongols and Their Euroasian Predecessors*, Ed. Reuven Amitai and Michal Biran, University of Hawaii Press, Honolulu 2014, ss. 182-213.

MA'DENKEN, Ma'sûme, *be-Yâsâ Resîdegân der 'Asr-ı İlhanî*, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahrân 1375.

MATSUÏ, Dai, "Six Seals on the Verso of Čoban's Decree of 726 AH/1326 CE", *Orient*, C. 50, 2015, ss. 35-39.

MAY, Timothy, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

MELVİLLE, Charles and ZARYAB, Abbas, "Chobanids", *Encyclopaedia Iranica*, C. V, Leiden 1992, ss. 496-502.

MELVİLLE, Charles, "Cobân", *Encyclopaedia Iranica*, C. V, Leiden 1992, ss. 875-878.

MELVİLLE, Charles, " 'The Year of the Elephant' Mamluk-Mongol Rivalry in the Hejaz in the Reign of Abū Sa'îd (1317-1335)", *Studia Iranica*, S. 21, 1992, ss. 197-214.

MELVİLLE, Charles, "Demaşq Kvāca", *Encyclopaedia Iranica*, C. VII, Leiden 1994, ss. 256-257.

MELVİLLE, Charles, "Wolf or Shepherd? Amir Chupan's Attitude to Government", *The Court of the Il-Khans, 1290-1340*, Ed. J. Raby-T. Firzherbert, Oxford University Press, Oxford 1996, ss. 79-91.

MELVİLLE, Charles, *The Fall of Amir Chupan and the Decline of the Ilkhanate, 1327-37: A Decade of Discord in Mongol Iran*, Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington 1999.

MİLÂNİ, Hüseyin Peyrovi, *Ebû Said Bahadır Han (1316-1335)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1971.

MORGAN, David, *The Mongols*, Blackwell Pub., Oxford 1986.

MURTAZAVÎ, Menûcehr, *Mesâ'il-i 'Asr-ı İlhanân*, Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Afşâr Yezdî, Tahrân 1385.

NEBE'Î, Ebû'l-Fazl, *Çupâniyân, der Târîh-i İlhanîyân yâ Târîh-i Âl-i Çupân*, y.y., Tahrân 1352.

ÖZEN, Firdevs, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*, Berikan Yayımevi, Ankara 2022.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304) Moğol İnanında Gelenek ve Değişim*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

SAVORY, R. M., "Cübânids", *Encyclopaedia of Islam*, C. II, Leiden 1991, ss. 67-68.

SPULER, Bertold, *İnan Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 1987.

SUBAŞI, Ömer, *Gürcü-Moğol İlişkisi - Güney Kafkasya 1220-1346 -*, Kitabevi, İstanbul 2015.

SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, C. I, Ankara 1970, ss. 1-147.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşr., İstanbul 2005.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Anadolu Türk Tarihinde Üç Mühim Sima", *TTEM*, S. 1/5, İstanbul 1930-31, ss. 64-82.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Emîr Čoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, S. 31/124, Ankara 1967, ss. 601-646.

YOKKAİCHİ, Yasuhiro, "Four Seals in 'Phags-pa and Arabic Scripts on Amîr Čoban's Decree of 726 AH/1326 CE", *Orient*, C. 50, 2015, ss. 25-33.

YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

EMİR ÇOBAN'IN EBÛ SA'İD BAHÂDIR HAN ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK DÖNEMİNİN SONA
ERİŞ SÜRECİ

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>